

DRUŽINSKI KONCEPT PREVZGOJE ODVISNIKOV

*Irena Lesar
Pedagoška
fakulteta
v Ljubljani*

Primer delovanja Comunitá Incontro

V današnjem času se zelo pogostokrat srečujemo s problemom odvisnosti od drog, in to pri čedalje mlajši populaciji. Čeprav nam viri pripovedujejo, da droge niso značilne le za naš čas, temveč je uporaba drog, ki spreminjajo duha, stara kot človeštvo (na primer na sumerskih glinastih ploščicah omenjajo mak, iz katerega so pripravljali opij že 4.000–3.000 let pr. n. št.), je bila njihova uporaba omejena le na zelo ozek krog ljudi (vrača, duhovni, šamani). Za navadne smrtnike pa so bile dolgo časa tabu in njihova uporaba je potegnila za seboj najstrožje kazni ter božjo jezo, saj je bilo uživanje drog dolgo časa le v službi religije. Šele mnogo kasneje so se droge razširile med ljudstvom, toda uporabljati so jih smeli samo v določenih okoliščinah in v določenem letnem času.

Danes pa je zadeva precej drugačna oziroma popolnoma neobvladljiva, kajti dostop do drog je mogoč skorajda vsakemu človeku, celo otrokom. Takšnih posameznikov, ki posegajo po katerikoli izmed številnih drog, ni malo. Če pogledamo uradne ocene števila uživancev ilegalnih drog v posameznih evropskih državah, ki so bile prikazane na drugi vseevropski ministrski konferenci v Strasbourgu leta 1994, lahko ugotovimo, da gre za problem, pred katerim si ni mogoče več zatiskati oči in upati, da bo sčasoma morda bolje. Te ocene so: Avstrija – 22.646, Italija – 150.000, Francija – 150.000, Nemčija – do 100.000,

Poljska – do 40.000, Norveška – do 5.000, Švica – do 30.000, Hrvaška – 4.500, Nizozemska – 21.000, Slovenija – do 3.000 (Ilegalni promet z drogami, 1995, str. 39).

Naj takoj na začetku pojasnimo nekatere pomenske odtenke pojma odvisnosti, ki ga bom v nadaljevanju še pogostokrat uporabljala. Pojem odvisnosti ima sicer to »prednost, da ilegaliziranih drog ne diskriminira, je univerzalen koncept, ki ga ne obremenjuje ločnica med dovoljenim in nedovoljenim. Z njim bomo poleg odvisnosti od psihotropnih substanc lahko mislili tudi širše, na primer neubranljivo željo po sladkarijah, vdajanje televiziji, računalniškim igram, ljudem, fantazmam, skratka vsemu, kar nas tako neubranljivo mami, da se nad

tem včasih zamislimo in si rečemo: da ni to droga?« (Droge na tehtnici, 1992, str. 11) Toda v tem besedilu je pojem odvisnosti namenjen predvsem tistim, ki uporabljajo tako imenovane »trde droge« in ki zaradi pregloboke »zabredenosti« pogostokrat iščejo pomoč, da bi se lahko iz tega izkopal.

V Sloveniji po uradnih ocenah uživa ilegalne trde droge okrog 3000 ljudi.

ODVISNOST OD DROG KOT PROBLEM SODOBNIH DRUŽB

Sprejemljivost drog se od kulture do kulture močno spreminja. Celó v določeni kulturi se

lahko mnenje o drogi sčasoma precej spremeni. Žvečenje listja koke je bilo dolgo omejeno na nekatere predele Južne Amerike (Kolumbija, Ekvador, Bolivija, Peru), njegova funkcija pa je bila predvsem zmanjševanje lakote. Prebivalci srednjega in južnega dela Severne Amerike so se večinoma opredelili za uživanje halucinogenih gob in kaktusov, katerih aktivna substanca je meskalin. Najširše področje uživanja je zajemal kanabis: od Vzhodne Azije do Severne in Srednje Afrike. Tudi Evropa je imela svojo drogo – alkohol.

Osnovni motivi uporabe drog so bili prvotno v funkciji prehranjevanja (alkohol), zdravljenja (opij, kanabis), zmanjševanja lakote (koka) ali religioznih in kulturnih dogodkov (halucinogene gobe in kaktusi). Pogoji in mera uporabe psihoaktivnih substanc pa so bili določeni z družbeno tradicijo.

Po prvi svetovni vojni se je uporaba mamil, ki so prvotno izvirala predvsem z Bližnjega in Daljnega vzhoda, zelo razširila po predmestjih večjih mest v Evropi in ZDA, kar je bilo sicer v manjšem obsegu, saj so bili uživalci večinoma reveži. Na širjenje narkomanije v Aziji so vplivale velike migracije Kitajcev, ki so prenesli navado kajenja opija v druge azijske države in v ZDA. Škodljiva raba drog je na severnoameriškem kontinentu vezana na državljansko vojno, ko so prvič uporabili iglo, brizgalko in morfij, katerega lastnosti niso poznali.

Nekateri so poskušali z jemanjem drog povečati svojo umetniško moč.

Tudi mnoge znane osebnosti iz literature in umetnosti so poskusile ali celo uporabljale drogo (Poe, Hesse, Dickens, Baudelaire ...). Toda »jemanje drog ni bistveno prispevalo k povečanju umetniške moči avtorjev. Tako se potrjuje stara ugotovitev, da človek tudi s pomočjo droge in podobnih sredstev za umetno razširjanje zavesti ne more doseči več, kot je v njegovi osebnosti že sicer dano kot mo-

žnost« (Ule, 1992, st. 39). Pri nas je med prvimi opisal izkušnjo z užitjem meskalina nevropsihiater A. Šerko, ki je izvedel samoposkus že leta 1913.

Obstajajo precejšnje razlike med narkomani pred drugo svetovno vojno in po njej. Predvojni narkomani so bili medicinski in terapevtski narkomani (odrasla populacija, pacienti, osebje) in umetniki.

Po vojni, med letoma 1960 in 1970, pa je dobilo zanimanje za psihoaktivne substance z različnimi učinki endemsko naravo:

- tvegana in škodljiva raba drog se je razširila tudi tam, kjer je prej ni bilo;
- pogosta uporaba močnih drog na račun manj močnih (heroin potiska opij in kanabis);
- širjenje navade uživanja drog v nove socialne sloje in starostne skupine;
- droga ni bila več »tolažba siromakov« ali privilegij umetnikov, temveč predvsem sprejemljiva oblika vedenja srednjih in bogatih slojev mladine;
- prehod s tradicionalnih na sintetične droge;
- uživanje drog se je povečalo, starostna meja se je nevarno spustila navzdol ... (Rajkovič, 1995, str. 15)

Narkoman današnjega časa se razlikuje od klasičnega. Pogosto je star od 14 do 25 let.

Uživanje drog vseh vrst je prestopilo robove nekdanjih narkomanskih skupin (na primer aristokracija in marginalni deli delavskega razreda) in povežalo rabo drog kot užitka z rabo drog kot bega iz realnosti. V šestdesetih letih je pomenila emancipativni korak, v sedemdesetih in osemdesetih slogovni dodatek k raznim kontrakulturnim gibanjem ter v devetdesetih izrazito obliko regresije in močnega protesta mladih (Ule, 1992, str. 37–44).

Svoja narkomanska nagnjenja ne skriva, včasih celo javno demonstrira, ne skrbi za svoj videz in vedenje, javno se odpoveduje katerikoli obliki družbeno koristnih aktivnosti in drogo izjemoma uživa v skupini enako mislečih – kolektivno. Ne ustavi se ob eni drogi, temveč poskuša vse, do česar pride, in ko končno najde svojo drogo, se še vedno popolnoma ne odpoveduje drugim – politoksikoman. Ob uživanju drog propagira novo življenjsko filozofijo in nov sistem verovanja, poudarja, da je droga samo majhen prispevek življenjskim opredelitvam, ne da bi se zavedal, da je življenje podredil le drogi.

Na tem mestu je gotovo primerno pogledati rezultate nekaterih raziskav o razširjenosti uživanja drog med mladimi, ki so bile izvedene pri nas. V šolskem letu 1990/91 sta dve dijakinji Gimnazije Poljane izvedli raziskavo med srednješolci (2.230 anketirancev), ki je pokazala, da je 22,2 odstotka dijakov drogo poskusilo enkrat ali jo uživa. Glede pogostnosti uživanja pa je kar 25,3 odstotka uživalcev odgovorilo, da drogo uživajo vsak vikend oziroma več kot trikrat na teden. Pred 14. letom naj bi, po rezultatih te raziskave, drogo poskusilo 16,9 odstotka anketiranih, pri čemer je treba poudariti, da je bil ta odstotek največji v prvem letniku, 41,5 odstotka (Gradšnik, Kavšek, 1992, str. 30–33).

V tem šolskem letu pa je potekala še ena raziskava, in sicer med osnovnošolci (sedmi in osmi razred) 15 ljubljanskih osnovnih šol, ki je pokazala, da je v osmih razredih 15 odstotkov učencev že poskusilo marihuano. Avtorici sta raziskavo ponovili v naslednjem šolskem letu na srednjih šolah, da bi ugotovili naraščanje ali upadanje pojavnosti. Ta anketa je pokazala, da je število tistih, ki so se srečali s kanabisom (marihuano, hašiš) od lanskega leta naraslo na 33 odstotkov (anketirali sta 1.029 dijakov). O pogostnosti poseganja po tej drogi pove največ podatkov, da kar 17 odstotkov četrtošolcev, uživalcev

marihuane, počenja to več kot 40-krat na mesec. Število tistih, ki so marihuano poskusili pri starosti 13 let, je največje v prvem letniku, v višjih letnikih pa jih skoraj ni.

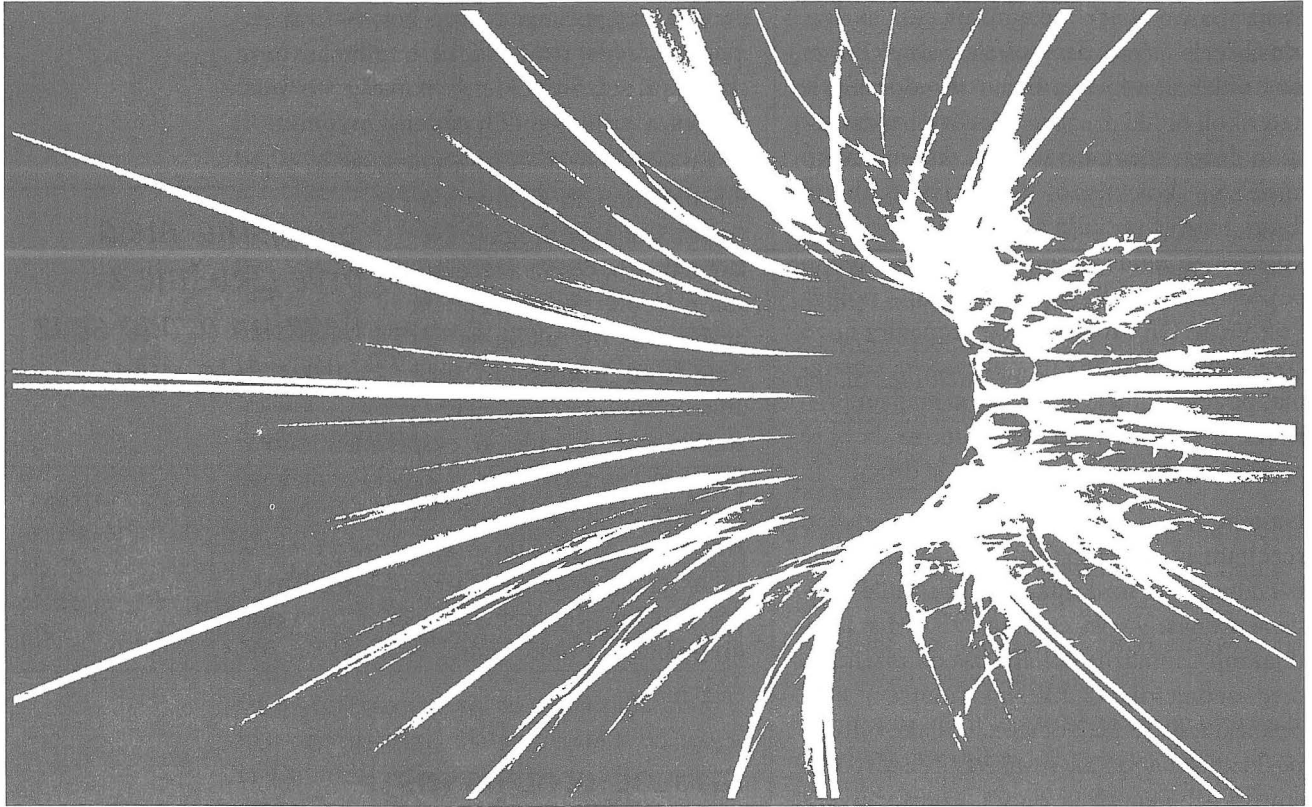
In kaj je z nikotinom ter alkoholom, ki je po mnenju mnogih gotovo slovenska »najtrša droga«? Nekaj manj kot četrtna srednješolcev redno kadi, popolna abstinenca od alkohola pa velja le za 5 odstotkov vseh anketiranih srednješolcev. O značilnostih mladih, ki eksperimentirajo z drogo, sta ugotovili, da prihajajo iz malone vseh tipov družin in socialnih okolij. Navajani vzroki za zaužitje droge pa so precej različni: z dolgočasnost, radovednost, užitek, nekateri so celo poudarili, da je uživanje droge postalo nuja (Bulič, Vesel, 1992, str. 221–223).

ETIOLOGIJA ODVISNOSTI

Namen etiološkega preučevanja odvisnosti je odgovoriti na vprašanje, zakaj se je določena odvisnost pojavila pri posamezniku ali skupini uživalcev. Dejavnike, ki vplivajo na pojav odvisnosti, imenujemo toksikomanogeni dejavniki in jih delimo na eksogene, »ki izvirajo zunaj osebe odvisnika, torej jih ustvari okolje« (Merc, 1995, str. 85) in endogene dejavnike, slednji »pa so tisti, ki v samem odvisniku sprožijo tok, ki privede do zasvojenosti ...« (prav tam). Eksogeni toksikomanogeni dejavniki so predvsem:

- industrializacija in urbanizacija, značilni za življenje v sodobnih velikih mestih (odtujenost, depersonalizacija v delovnem procesu ...), sta lahko med vzroki, ki lahko privedejo do toksikomanije;
- porabništvo posameznike sili k vedno večjemu pridobitništvu in s tem ustvarja frustracijske situacije za tiste, ki temu niso zmožni slediti;

Starostna meja prve izkušnje z ilegalno drogo se iz leta v leto niža.

– sodoben življenjski slog, na splošno uveljavljen za določeno starostno populacijo, ki pogostokrat vključuje uživanje določenih psihotropnih substanc;

– migracija zahteva od posameznikov prilagajanje novim okoljem, kar lahko sproži različne dejavnike, ki privedejo do toksikomanije;

– koncentracija kapitala v rokah elite, ki pomeni odtujitev posameznika od rezultatov njegovega dela in tudi od sočloveka ter razvrednotenje posameznikovega dela;

– recesija kot faza ekonomskega razvoja, ki povzroči pri določenem delu populacije (zlasti pri brezposelnih) resigniranost in malodušje ter depresivnost zaradi neperspektivnosti;

– pomanjkanje dobrin pri nekaterih slojih, kar lahko privede do tega, da ti iščejo blažitev svojih težav v psihotropnih substancah;

– obilica dobrin, s katerimi razpolagajo nekateri sloji, lahko pri nekaterih posameznikih ali skupinah ustvarja dolgočasje, naveličanost in zasičenost, to pa so dejavniki, ki lahko poleg želje po novih zabavah in doživetjih privedejo do toksikomanije;

– mediji in reklame lahko s svojim vplivom na množice sooblikujejo določene vzorce vedenja in ravnanja v zvezi z uživanjem raznih psihotropnih substanc (Merc, 1995, str. 86–87).

Te splošne družbene razmere v globalni družbi, ki imajo v določenem smislu zvezo z etiologijo odvisnosti, obravnavajo nekatera teoretična izhodišča za razlago toksikomanije, obravnavano kot deviantnost (na primer funkcionalizem, teorije anomije, strukturalne teorije in teorije subkulture, ekologija odklonskosti, znana tudi kot »čikaška šola«, teorija tehnike nevtralizacije, teorija

družbenega interakcionizma, teorija simboličnega interakcionizma, teorije družbene reakcije). Vsem tem teorijam je skupno to, da različno združujejo navedene dejavnike in da vidijo glavni razlog širjenja odvisnosti le v okolju (družbenem in kulturnem), nobena izmed teorij pa ne poudarja posameznikove osebnosti kot možnega dejavnika.

V okviru endogene etiologije odvisnosti različni avtorji poudarjajo bodisi biološke dejavnike ali pa fiziološke, fiziopatološke, psihopatološke in psihološke dejavnike (med slednjimi so pomembni predvsem osebnost, motivacija, frustracije, čustva in emocije).

Toda v praksi lahko redkokdaj izločimo le enega ali pa morda dva dejavnika, ki sta privedla do odvisnosti, pač pa se endogeni in eksogeni dejavniki velikokrat med seboj prepletajo in šele v medsebojni povezanosti ustvarjajo vzroke, motive in situacije, v katerih pride do poseganja po psihotropnih substancah. »V glavnem pa velja ugotovitev, da je pri pojasnjevanju razlogov, zaradi katerih prihaja do toksikomanije, potrebno upoštevati tako biološke teorije (genetska predispozicija, predispozicija v posameznikovih fizioloških metaboličnih karakteristikah) kot psihološke (nizek tolerančni prag za frustracije, slaba samokontrola, emocionalna labilnost, konfliktno otroštvo, naučena reakcija, prilagajanje okolju) in sociološke teorije (družbena stratifikacija, vrednostni sistemi, stigmatizacija itd.)« (Merc, 1995, str. 93–94).

V nadaljevanju tega razmišljanja se bomo osredotočili predvsem na družino, ki je nekakšen most med družbo in posameznikom. Čeprav v vseh teh teorijah, ki smo jih ravnokar spoznali, ni nikjer omenjena družina kot pomemben dejavnik, ki vpliva tudi na naš način življenja, za katerega se bolj ali manj zavestno odločamo, sem v praksi ugotavljala, da je morda ravno v družini možno narediti največ, da se posameznik ne odloči za

življenje odvisnika, ki ne samo, da je neperspektivno, temveč tudi uničuje posameznika in tudi njegove najbližje. Kajti pri delu z odvisniki in njihovimi družinami smo se vedno »vrteli« okrog družine, njihovih medsebojnih odnosov, sprejemanja otrok v njihovi enkratnosti, priznavanja otrok kot bitij, ki znajo tudi misliti in imeti svoje mnenje, okrog njihove zelo slabe povezanosti in poznavanja ... Skratka, ugotavljali smo, da družina predvsem pri vzgoji otrok močno šepa, saj so pogosta pričakovanja staršev, da se lahko izognejo avtoriteti nad otrokom, napačna! Na to nas opozarja R. Kroflič v delu Avtoriteta v vzgoji, ki to misel utemeljuje z Lacanom in meni, da »o podreditvi avtoriteti ne odloča v prvi vrsti gospodar (nosilec avtoritete), ampak hlapec (otrok), ki ga izvorni manko prisili k podreditvi« (Kroflič, 1997, str. 327). To pomeni, da je vzgojiteljeva vloga v zgodnjem obdobju predvsem to, da zapolni mesto gospodarja, mesto otrokove avtoritete, kajti »če vzgojitelj ne bo poskrbel za otroku primeren objekt identifikacije, si ga bo slednji preprosto izmislil« (prav tam).

Najpomembnejšo vlogo v boju zoper droge ima družina.

POMEN DRUŽINSKEGA ŽIVLJENJA ZA RAZVOJ POSAMEZNIKOVE OSEBNOSTI

Če pogledamo družinsko preteklost zasvojenih, pogosto naletimo na alkoholizem, poskuse samomorov, značajnostne abnormnosti in seveda na samo zasvojenost z drogami. Tudi v družinah, ki so na videz trdne, lahko razvajanje in vzgojna nedoslednost pripomorejo oziroma so vzrok za kasnejši beg iz resničnosti (povzeto po: Ladewig in drugi, 1973, str. 18).

Najpogostejše značilnosti družin adolescentnih odvisnikov:

Po nekaterih podatkih naj bi od 30 do 50 odstotkov toksikomanov v zgodnjem otroštvu trpelo zaradi razrvanih družinskih razmer, kot so ločitev, smrt staršev, izmenično bivanje pri starih starših, v domovih ali rejniških družinah, prisilno sklenjeni zakon. Ugotavljajo, da se otrok, ki nima občutka varnosti, ne more »ukoreniniti« oziroma če nima vzorov, dobi kot otrok in kasneje mladostnik občutek negotovosti, kar pozneje pripelje do motenj v razvoju in do osebnostnih kriz.

- vzgojno in identifikacijsko neustrezen oče: nenavzoč ali slab oče oziroma agresiven, grob, vdan alkoholu ali umaknjen, pasiven in nenavzoč v jedru družinskega dogajanja;
- zaščitniška, popustljiva ali dominantna mati, ki ne daje ljubezni in varnosti ter ni sposobna pri svojem otroku spodbujati zdravega odraščanja, ki bi bilo tudi njemu samemu v zadovoljstvo (te značilnosti družin ugotavljajo raziskave v mnogih deželah, čeprav vzgojni vzorci niso identični);
- nekonsistentni standardi vedenja in pomanjkljivo definiranje omejitev;
- sovraštvo in konflikti med starši;
- emocionalna hladnost med otroci in starši, zapuščanje doma;
- pasivni odnos staršev do otrok;
- nerealne aspiracije v zvezi z otroki;
- liberalizacija, demokratizacija, nagonska zadovoljstva nasproti pomanjkanju idealov in angažiranju mladih na kulturna in športna področja, kjer bi lahko sproščali svojo agresivnost (povzeto po: Rajkovič, 1995, str. 45).

In kje iskati vzroke za te negativne vplive na oblikovanje posameznikove osebnosti?

Ali lahko govorimo o krizi sodobnih družin, o čemer pogostokrat razmišljajo v družboslovnih razpravah, v katerih srečamo dve možni razlagi, zakaj družina danes odpoveduje? Konzervativno desne ideologije govorijo o izgubi tradicionalnih družinskih vrednot iz preteklosti, ko naj bi bile družine

boljše, stabilnejše in varnejše, zaradi česar naj bi bila sodobna družina nestabilna in šibka. Toda ta preteklost, o kateri govorijo, ni kaj preveč natančno določena (Reyer, 1995). Leve ideologije pa poudarjajo predvsem »smrt družine«, saj naj bi bila družina le prehodna oblika združevanja, ki naj bi nastala v določenih družbeno-ekonomskih razmerah in se mora zato umakniti sodobnejšim, manj utesnjujočim oblikam človeškega združevanja. Ta zastarelost družine naj bi se po njihovem mnenju kazala v povečanem številu ločitev, zunajzakonskih zvez, zakonov in zvez brez otrok, v krizi družinske vzgoje ... Družine pa naj bi nadomestile komune in kolektivistični projekti, na primer kibuci (Černič – Istenič, 1985).

Danes sicer res lahko ugotavljamo spreminjanje jedrne družine, ki v razvitem svetu še vedno prevladuje, te spremembe so predvsem:

1. pluralizacija družinskih oblik;
2. formalizirana zakonska skupnost izgublja status in pomen (v Franciji in Veliki Britaniji se 1/3 otrok rodi zunaj take zveze, v Sloveniji 26,4 odstotka);
3. povsod, kjer je razveza možna, njihovo število narašča;
4. zviševanje števila enostarševskih družin (v Evropi jih je že skoraj tretjina, v Sloveniji petina – otroci večinoma živijo z materjo);
5. zviševanje števila reorganiziranih družin (v Sloveniji tretjina otrok ne živi več z obema roditeljema, v Nemčiji ena polovica, v ZDA več kot polovica);
6. mladi se kasneje odločajo za družino (povprečna starost partnerjev ob sklenitvi zakonske zveze in rojstvu prvega otroka se v Sloveniji pomika nad 25. leto, na Nizozemskem je mati ob rojstvu prvega otroka stara povprečno 28 let);
7. podaljševanje obdobja »praznega gnezda«, ko otroci odidejo na svoje, starši pa

morajo na novo poiskati smisel in stil skupnega življenja (Rener, 1995, str. 19–22).

Bolj kot kdajkoli si ljudje lahko sami izbirajo oblike in načine družinskega življenja. Toda vse te spremembe ne kažejo na »izumiranje« oziroma na »krize« družine in njenih vrednot, temveč pomenijo bolj ali manj uspešno obliko prilagajanja družine na izzive sodobnega sveta.

Ne glede na obliko družinske skupnosti je družina funkcionalna, če otroka, ki je sprva predvsem biološko bitje, tesno povezano z nagonским svetom, najprej socializira, ga pripravi na življenje v družbi in kulturi. Vse to pa izvira iz dejstva, da je človek ob rojstvu nedokončano bitje, ki prinese na svet le vrsto nerazvitih dispozicij, ki se bodo, ali pa tudi ne, po dolgotrajnem učenju razvile v potrebne človeške sposobnosti. Vzgoja je »vpletena v proces obstoja in trajanja določene družbe, ta vpletenost pomeni, da vzgoja na nek poseben način pogojuje reprodukcijo družbe. Ta poseben način pogojevanja reprodukcije družbe pa lahko označimo kot proces predajanja celovitosti družbenega življenja z generacij na generacijo posameznikov, ki tem posameznikom šele omogoči, da se v družbo lahko vključijo« (Šebart, 1989, str. 74). Vzgojitelj z določenim vzgojnim stilom skuša vedno »ustvariti«, vzgojiti posameznika z določenimi/zaželenimi lastnostmi. Toda zahteva po določenih osebnostnih lastnostih je v tem pomenu kulturno pogojena, ne glede na to, za katere lastnosti gre. S tem ko v analizo vzgojnega procesa vključimo vidik družbe, se spremeni tudi pomen »zahtevnosti« odraslih do otroka, kajti zahteve postanejo nekako upravičene, saj moramo otroka vendar pripraviti na življenje v družbi. Vedeti moramo, da je otrok nesposoben specifično človeškega načina življenja, zato je vzgoja potrebna, da otrok prevzame svet, v katerem že živijo drugi. »To sicer ne pomeni, da je otrok 'na

začetku' zunaj družbe, da v njo sploh ni vključen. Gre le za to, da je novorojenec vključen v družbo 'brez interiorizacije', interiorizacija pa je pogoj, da dojenček 'postane' človek« (prav tam, str. 89).

Skratka, družina/starši predvsem s svojo ljubeznijo, pa tudi s svojim odnosom do otroka in načinom vzgajanja, je/so tista/-i, ki posamezniku da/-jo, ali pa tudi ne, tisto bistveno, kar potrebuje za preživetje v določeni družbi.

Družina ne izumira, ampak se prilagaja izzivom sodobnega sveta.

VZGOJNI STILNI IN RAZVOJ OSEBNOSTI

Vendar nam pedagoška teorija razkriva, da se je način 'predajanja' tega znanja močno spreminjal in da lahko govorimo o zelo različnih vzgojnih stilih, ki privedejo do različnih tipov osebnosti. »Vzgojni stil lahko (...) najenostavneje opredelimo kot odnos med vzgojiteljem in vzgajancem, torej kot odnos, ki vključuje namen vzgojiti posameznika z 'natanko določenimi lastnostmi'.« (Šebart, 1990, str. 49)

Vzgoja temelji na prepletanju dveh temeljnih, vendar celo nasprotujočih si vzgojnih sredstev. »Prvo je ljubezen, skrb za razvoj otrokovih pozitivnih sposobnosti, upoštevanje otrokovih socialnih potreb in njegove samobitnosti. Drugo izhodišče vzgoje pa je, da otroku privzgoji čut za meje dopustnega in nedopustnega ravnanja. Zato otroka utesnjuje, svari, nadzoruje in kaznuje ter skuša s strogostjo in pritiskom odpraviti njegove napake.«

Vzgoja je v širšem pomenu besede po eni plati vedno omejevala otrokov manipulativni prostor, po drugi strani pa mu je širila prostor pozitivne akcije vse do njegove bolj ali manj izrazite osamosvojitve.« (Bergant, 1972, str. 53) Uporaba teh sredstev odločilno vpliva na emocionalno klimo, ki je za proces

vzgoje izjemno pomembna. Toda pri tem se pojavi vprašanje, kako vpliva emocionalna klima in zakaj ji pripisujemo takšen pomen za vzgojo posameznikove osebnosti. Njen vpliv je zelo pomemben zato, ker je primarna socializacija uspešna le v čustveno ugodnem, vsakdanjem, neposrednem kontaktu, ki povezuje otroka in njegove starše. Ob pomanjkanju tesnega kontakta in ugodne čustvene klime se lahko pojavi tako imenovani hospitalizem in kasneje hujše motnje osebnosti. Ta značilnost je tem pomembnejša, saj otroka v tem obdobju bolj ali manj utesnjujemo v kulturo in socialni red družinskega okolja. Na prvi pogled bi »lahko povezali utesnjevanje otroka v kulturo in emocionalno klimo ter nadaljevali, da je v emocionalno primerni klimi utesnjevanje otroka v kulturo manj boleče, saj otrok 'čuti', da mu starši 'pravil igre' ne postavljajo zato, ker mu ne bi bili naklonjeni ...« (Šebart, 1990, str. 52).

Na tej podlagi lahko izpeljemo pojmovanje dveh zelo različnih vzgojnih stilov: permisivni stil (permission = dovoljenje, svoboda) označuje tisto vzgojno usmerjenost, v kateri prevladujejo pozitivni vzgojni ukrepi. Permisivna vzgoja jasno izraža ljubezen do otroka, ker predpostavlja, da zaradi primerne emocionalne klime utesnjevanje otroka v kulturo ni tako boleče, pri čemer je seveda pomembno, da se čim manj poudarja kaznovanje,

nadzor, kontrola in diriganje. Prav to pa naj bi uporabljala »emocionalno hladna«, represivna vzgoja (repression = pritisk, nasilje), ki čustva skriva in ji vladajo hladne racionalne odločitve ter poudarja in uporablja predvsem negativna vzgojna sredstva, prepovedi in omejitve. Oče, ki uporablja represivno avtoritarno vzgojo, marsikdaj kaznuje otroka, čeprav pri tem trpi.

Toda avtorji ugotavljajo, da se pravzaprav

pričakovanja v zvezi s permisivno vzgojo niso uresničila, saj naj bi bilo, po njihovem mnenju, tisto, kar se je v praksi uresničilo oziroma, bolje, kar se uresničuje, vzgojni stil »laissez-faire«, ki naj bi bil nasprotni pojav represivne vzgoje. Kajti rezultati te bolj »svobodne« vzgoje so bili za njene zagovornike zelo šokantni, saj so namesto zelenih ciljev, ki so jih opredelili kot cilje permisivne vzgoje (samostojnost, ustvarjalnost, avtonomna moralnost), v poznih petdesetih letih ugotavljali, da se pri tako vzgajanih posameznikih razvije boleštna narcisistična odvisnost od zunanjih potrditev, njihovo pojmovanje morale pa je prav tako konformistično, kot pri avtoritarni osebnosti. Kroflič se sprašuje, »zakaj se (...) pričakovanja zagovornikov bolj humane, svobodne, v otroka usmerjene prijazne vzgoje ne izpolnijo? Napaka je storjena, ker pristaši sicer naprednih pedagoških načel zagovarjajo model prijazne vzgoje bolj na osnovi zdravorazumskega prepričanja kot poglobljenega proučevanja otrokovih razvojnih potreb. Lagodnosti zdravorazumskega, na analogiji, da 'represija zatira', 'svoboda pa osvobaja', zasnovega mišljenjskega vzorca pa vzgojna praksa ne potrdi« (Kroflič, 1997a, str. 30). Kajti vedeti moramo, da si otrok na eni strani želi predvsem varnosti, ljubezni in sprejemanja (to, kar naj bi upoštevala predvsem permisivna vzgoja), na drugi strani pa želi uveljavljati lastno voljo in biti tudi ločen od ljubljenih oseb.

Zato se ne moremo strinjati z ugotovitvijo, da je permisivna vzgoja nekje vmes med represivno vzgojo in vzgojo »laissez-faire«. Celo za procesno-razvojni model, ki ga v zvezi z moralno vzgojo v vrtcu razvije R. Kroflič, ne moremo trditi, da pomeni zlato sredino. Saj premik v smer procesno-razvojnega pojmovanja vzgoje ne temelji le na razumevanju otroka kot aktivnega v vzgojnem procesu, temveč ga podkrepi tudi analiza fe-

*Pričakovanja
laissez-faire
vzgojnega stila se
niso uresničila.*

nomena avtoritete v vzgoji (prav tam, str. 31). »Zato se kot vzgoja, ki izhaja iz otrokovih razvojnih potreb, ne izkaže prijazna in popustljiva (svobodna) vzgoja, ampak tista, ki podpira oba omenjena sklopa razvojnih potreb« (prav tam).

Če skušamo strniti razmišljanja o vlogi družine – predvsem staršev – v razvoju in pri oblikovanju osebnosti otroka, lahko ugotovimo, da navzočnost obeh roditeljev še ni zagotovilo uspešnosti vzgojnega delovanja. In da vse razprave o »izumiranju« družine in tradicionalnih družinskih vrednot niso popolnoma sprejemljive, saj bi najbrž s težavo našli obliko družinske skupnosti, ki bi bila najboljša za razvoj otroka in hkrati sprejemljiva v današnjem sodobnem svetu. Ugotavljali smo tudi, da so danes družinske oblike zares mnogovrstne in med seboj precej različne, kar pa ni nujno temeljni vzrok »vzgojne neuspešnosti«. Pri analizi vzgojnih stilov smo lahko tudi videli, kako lahko navidez popolnoma različna vzgojna stila privedeta do neverjetno podobnih rezultatov. Zato je treba pri vzgoji otrok najprej upoštevati njihove razvojne potrebe, ki pa so precej različne, saj ima otrok na eni strani potrebo po varnosti in ljubezni, na drugi strani pa potrebo po samostojnosti in uveljavljanju lastne volje. Vse to pa kaže na nujnost navzočnosti obeh likov: materinskega in očetovskega. Kdo od otroku najbližjih pa bo najuspešneje odigral katerega od likov, pa ni mogoče vnaprej predvidevati.

STRUKTURA DELOVANJA COMUNITÀ INCONTRO

Skupnost Srečanje ali Comunità Incontro želim predstaviti predvsem zato, ker sem imela sama možnost to skupnost podrobno spoznati pri prostovoljnem delu z odvisniki in ker se je tovrstna oblika zdravljenja odvisnikov odprla tudi pri nas. Po »hudih bo-

jih«, kje naj bi bila komuna, so jo končno januarja leta 1995 odprli na Kostanjevici pri Novi Gorici. Gre za skupnost fantov, ki so jim svoje »nič več rabljene« prostore odstopili tamkajšnji frančiškani. Ta oblika zdravljenja, ki je v svetu le ena od mnogih, se mi zdi vredna podrobnejše predstavitve tudi zato, ker je njen uspeh »zazdravljenih« precej višji kot pri drugih oblikah.

Kajti kar 80 odstotkov zasvojenec, ki to pot v celoti prehodi, lahko pozneje bolj ali manj uspešno zaživi življenje v novem slogu – brez droge.

Začetki Comunità Incontro segajo v leto 1963, ko je duhovnika don Pierina Gelminija na ulici ustavil neznan fant in ga zaprosil za pomoč. Don Pierino mu je najprej ponudil denar, toda Alfredo tega ni želel sprejeti in mu je razložil, da se zelo slabo počuti. Predlagal mu je, da ga odpelje v bolnišnico, toda fant se

*V Comunità
Incontro uspešno
ozdravijo 80 od-
stotkov zasvojenec.*

tudi s tem ni strinjal. Tedaj je don Pierino začutil, da si Alfredo želi predvsem pozornosti in človeške topline, zato ga je brez pomisleka sprejel v svoj dom. Tu pa se je začelo obdobje velikih težav, saj je Alfredo zelo pogosto zahajal k starim prijateljem in se močno omamljen vračal nazaj, velikokrat še z drugimi fanti. Don Pierino je že skoraj obupal, saj ni mogel razumeti, da je njegovo delo in ukvarjanje z Alfredom tako zelo neuspešno. S poglobljanjem in spoznavanjem tega problema je ugotovil, da mora najprej poskrbeti za radikalno spremembo okolja in poiskati način življenja, ki bi Alfreda in tudi druge fante čimbolj pritegnil. Ko je v Mulini Silla našel star, na pol podrta mlin, se je takoj odločil, da gre skupaj s fanti živeti in delat v ta kraj. Mlin so spremenili v dostojno bivališče in z njim se je spreminjala tudi prizadeta notranost posameznikov. Ta dvojna gradnja je spremljala tudi druge centre, ki so nastajali najprej v Italiji, na Siciliji, potem pa tudi drugje po svetu. Kajti svoje centre skoraj vedno odpirajo v napol podrtih stavbah, ki so potrebne temeljite obnove. Danes ima skupnost približno 200 takih centrov (150 v Italiji, 50 pa drugje: v Španiji, Franciji, Švici, Boliviji, Libanonu, Kostariki, Braziliji, na Tajskem in v Sloveniji), v katerih biva približno 6.000 mladih ljudi.

V Skupnosti Srečanje (v nadaljevanju S. S.) beseda srečanje pomeni vsako priložnost, ki jo ponuja vsakdanje življenje, za navezovanje in vzdrževanje odnosov z drugimi – služba, počitek, zabava, obroki ... (Pisma iz sveta mamil, 1995, str. 193). To se dogaja v osebnih in skupinskih pogovorih, ki jih vodijo izkušeni ljudje, ki so tudi sami doživeli stisko pri izkušnji z drogami ter samoto in so tudi sami bili deležni izkušnje v S. S.

V S. S. vsakogar sprejmejo kot osebo, ne glede na njegov ideološki, politični ali verski nazor, kajti zahteva se vedno le spoštovanje osebe in predlaganih pravil življenja v sku-

pnosti. Vodenje centrov je zaupano samim odvisnikom – tako imenovanim »odgovornim« –, ki zaradi osebne izkušnje pritegnejo k dejavnemu sodelovanju tudi druge, in sicer glede na njihove sposobnosti.

Skupnost vključuje tri stopnje: sprejem, bivanje (notranjo rast in prenovitev osebnosti) in ponovno vključitev v družbo. Ker je dejanski uspeh programa povezan z vrnitvijo v življenje, v najširši družbeni prostor, ne več v stanju pasivnosti in osamljenosti, ampak v stanju dejavnega sodelovanja na vseh področjih življenja in dela, se brez te stopnje vsaka terapija konča z osamo, ki v daljšem obdobju povzroči patološke pojave.

Sprejem sestavlja vrsta spoznavnih in usmerjevalnih pogovorov s tistim, ki izrazi prošnjo za vstop v skupnost, in če je le mogoče tudi z družinskimi člani. Te pogovore vodijo prostovoljci, ki že imajo za seboj izkušnjo življenja v skupnosti in ki jim je uspelo zaživeti tudi zunaj zidov S. S. Čas pogovorov, ki jih je ponavadi od tri do pet (eden na teden), se določi tako, da zainteresirano osebo naročijo prek urada za prvi sprejem. V tej fazi lahko osebo napotijo tudi v zdravstveni dom zaradi telesne razstrupitve, seveda le, če je to potrebno. Za vse pa so potrebni laboratorijski izvidi, da lahko ugotovijo telesno stanje in lahko takoj ukrepajo pri virusnih in drugih nalezljivih obolenjih, ki so zelo pogosta. V trenutku, ko začne odvisnik prebivati v katerem od centrov, se zdravstveni podatki nepretrgoma dopolnjujejo s pregledi in preiskavami.

Obdobje, ki je namenjeno pripravam, ponavadi traja en mesec; vsekakor pa se postopek vodi na podlagi presoje o stanju prizadetega, glede na njegovo motiviranost in pripravljenost, torej ne le po določeni shemi ali navodilih.

Za bivanje v enem od centrov pa je značilna razgibanost dogajanja na različnih področjih. V prvi fazi, ki ponavadi traja en mesec, osebo spremljajo v sprejemnih centrih (center Cenciolello – Amelia), kjer jim pomagajo, da prebrodijo začetne težave, povezane s posebno hudim psihofizičnim stanjem (abstinenčna kriza, strah, depresije ...).

Sledi sprejem v bivalni center, kjer pa se začne resnično delo – samoopazovanje, primerjanje spreminjanja ter utrjevanje sprememb. V sebi morajo pojasniti mnoge nerazčiščene zadeve, doživeti svojo subjektiviteto, da lahko objektivno ovrednotijo smisel preteklih odločitev in se tudi naučijo, kako odgovorno odločati tudi v prihodnje.

Center je večja zgradba, ki je na začetku praviloma potrebna korenitih popravil in tako je edino možna že omenjena dvojna gradnja. Centri so večinoma bolj na samem, vodijo jih tako imenovani odgovorni, ki so seveda tudi zasvojenci, vendar bolj večji in usposobljeni, saj so (praviloma) že dlje časa v skupnosti. Pot do prvega odgovornega je ne le odprta, ampak tudi zelo zaželena za

V vsakem centru prebiva povprečno 30 ljudi, ki jim po potrebi priskočijo na pomoč različni strokovnjaki ali prostovoljci iz zunanjega okolja, sicer pa v centrih živijo le zasvojeni in don Pierino je edini v teh strukturah, ki ni stopal po poti odvisnosti. Povedati je treba, da se centri med seboj zelo razlikujejo, saj so eni izrazito produktivni (na primer farme prašičev in drugih živali, vrtnarstvo, vinogradništvo, plantaze pomaranč na Siciliji ...) in drugi popolnoma meditativni. Tako se lahko na začetku zasvojenec odloči glede na svoja nagnjenja in karakter, v katerem izmed centrov bi želel bivati, čeprav ima tudi med bivanjem, ko postopno odkrije svoje nove spretnosti in sposobnosti, možnost selitve v druge centre.

vsakega posameznika, toda šele tedaj, ko ta pokaže iskreno zanimanje za vsakdanje delo in se čuti dovolj sposobnega za to zahtevno funkcijo.

V letu 1989 je bila poglavitna naloga v zvezi z vzgojo in izobraževanjem, da so tisti, ki iz različnih razlogov še niso končali osnovne šole, dobili možnost, da jo končajo. Za center v Perugii pa je značilno, da je v tem letu na univerzo vključil nekatere svoje člane, ki so že začeli študij na tej stopnji. Tako ima oseba v času, ki ga preživlja v S. S., tudi možnost, da se usposobi za poklic, ki ji bo kasneje omogočil dejavno in lažjo vključitev v družbo (zidarstvo, mizarstvo, delo v mehanski delavnici, obdelovanje železa, elektricarstvo, vrtnarstvo, gojenje rož, živinoreja, sirarstvo, delo v klavnici, pridelovanje vina, konzerviranje živil, keramična obrt, obdelovanje usnja, zlatarska obrt, tkanje na statvah, slikanje, ikonografija, tiskarstvo, restavriranje, obdelovanje lesa ...). Zato so predvsem od leta 1986 poskrbeli za opremo delavnic in kmetij z namenom, da bi se priučili raznih del in da bi v skupnosti utrdili svoje delovne izkušnje, ki so bistvene za program zdravljenja.

Tudi družinski člani teh fantov in deklet se morajo marsikaj novega naučiti, zato se udeležujejo različnih tečajev. Imajo pa tudi možnost, da nekaj časa prebivajo skupaj z odvisnikom v enem od centrov, z namenom, da spoznajo duha in način življenja v skupnosti, ki bi ga drugače poznali le delno in teoretično. Obiski družinskih članov, ki so vsak drugi teden (ob nedeljah), imajo pomembno vlogo pri družinski vzgoji.

Povedati je tudi treba, da so bili v prvih centrih samo moški, šele pozneje so začeli ustanavljati centre za dekleta ali celo za cele družine (ti so sicer maloštevilni). Odvisniki, ki že imajo svoje otroke, lahko te pripeljejo s

V vseh centrih zelo poudarjajo izobraževanje.

seboj v skupnost (večinoma so otroci skupaj z materami), ki s svojo navzočnostjo zelo popestrijo življenje in zanje seveda ne veljajo takšna pravila, kot jih bomo spoznali v nadaljevanju.

Skratka, ne glede na različnost skupin, veljajo za vse enaka pravila, to so:

- razdelitev dneva na tri časovne enote (8 ur dela, 8 ur počitka in 8 ur za pogovore, izpovedi, skupne obede ...);
- absolutna odsotnost droge in psiho-zdravil;
- omejeno kajenje (10 cigaret na dan) in uživanje alkohola (dvakrat na teden kozarček vina);
- spolna vzdržnost;
- nobenega nasilja;
- nobenih izjem, posebnosti ali prednosti;
- nikakršnega izoliranja: nikoli sam ali v majhnih skupinah;
- čim naravnejša prehrana;
- skrb za red, predmete, premoženje in mirno ozračje.

V asketsko-meditativnih centrih pa veljajo poleg naštetih še druga, precej strožja pravila (na primer omejeno govorjenje in spanje, pogosti posti, molitve ...). Čas bivanja v skupnosti traja 30–45 mesecev in dolgoletna izkustva kažejo, da je ta doba z ritmom in slogom življenja potrebna pri graditvi zdrave osebnosti. Že omenjena in tudi druga pravila počasi prerastejo v temeljne življenjske norme, ki posameznika rešijo negotovosti in stiske, značilnih za osebnost v stanju beganja in neodločnosti.

Vsakdanji urnik, ki velja za vse centre, prilagajajo glede na letni čas. Poleti se dan začne ob 6.30 in ob 7. uri sledi zajtrk. Dopoldan je namenjen predvsem delu, ki traja

od 8. do 12. ure. Odgovorni določijo posamezniku dejavnost za določeno obdobje, kasneje pa se zanjo lahko odloči tudi sam. Pestrost izbire je velika: od dela v delavnicah, izdelovanja ikon, obdelovanja gline ..., pa do skrbi za živali, dela na vrtu, v kuhinji ... Ob 12.30 sledi kosilo in za njim obvezen popoldanski počitek do 15.15. Delo nadaljujejo ob 15.30 in ga končajo ob 19.30. Do večerje, ki je ob 20. uri, imajo čas za pogovore v okviru celotne skupine. Na splošno pa je večerni čas različno zapolnjen: trikrat na teden imajo obvezne sestanke v okviru celotne skupine, ki jih vodi bodisi prvi odgovorni ali pa odgovorni za osebe oziroma za delo, dvakrat na teden lahko gledajo TV, v sredo lahko pišejo ali berejo, en večer v tednu telovadijo in ta dan je večerja v tišini ... Ob 23. uri končajo dnevni program.

Kadilci dobivajo na dan 10 cigaret (4 dopoldne, 4 popoldne in 2 zvečer), če posameznik ne pokadi vseh, mora preostanek vrniti. Tudi uživanje kave in alkohola je omejeno: dvakrat na teden si smejo privoščiti skodelico kave in kozarec vina. Pri vsem tem pestrem urniku je pomembno to, da zasvojenec ne sme nikamor sam, ampak sta vedno najmanj dva skupaj. Predvsem je treba na to paziti na začetku, ko prišleka navdajajo nesprejemljive ideje ter želje in ga lahko drugi od tega odvrne.

Zasvojenci pravijo, da začetek ni lahek. V prvem mesecu nimajo nobenih stikov z domačimi. Potem pa ga ti lahko obiskujejo vsakih štirinajst dni in enkrat na teden za pet minut pokličejo po telefonu. Z drugimi prijatelji, sorodniki, kolegi pa med bivanjem v skupnosti ne sme imeti nobenih stikov. Po približno enoletnem bivanju v centru dobi posameznik tedenski dopust – tako imenovani »verifica«, ki je prva preizkušnja »trdnosti njegove odločitve«, da opusti dosednji način življenja. Takrat nekateri ostanejo

Za rekonstrukcijo osebnosti sta izjemno pomembna red in usklajen življenjski ritem.

doma v prepričanju, da so že dovolj močni za življenje v domačem okolju, toda kmalu večina od njih spozna, da je bila ta odločitev za samostojno življenje prezgodnja. Vrata centra jim sicer ostanejo odprta, toda nezaheljeno je, za posameznika in za celotno skupnost, večkratno prezgodnje poskušanje samostojnega življenja.

In kaj v skupnosti dosežejo z vsemi temi ukrepi?

a) Posameznik se s spoštovanjem pravil in s sodelovanjem vključi v ritem skupnega življenja: sprejema in komunicira z zaposlenimi kolegi.

b) Od manjših odgovornosti prehaja k vedno večjim in se pri tem zave svojih zmoglosti.

c) Postopoma se nauči poslušanja, komuniciranja, sprejemanja in soočanja z drugimi oziroma se dejavno vključuje v terapevtsko delo skupine.

č) Sčasoma dobiva sposobnost za načrtovanje prihodnosti, izbiro prijateljev in dela, pa tudi sposobnost samostojnega razporejanja prostega časa.

d) Ob pomoči kolegov čustveno dozoreva in postopno oblikuje konstruktiven način premagovanja nerešenih konfliktov odraščanja.

e) Stiki z družino postanejo odkritejši in oblikuje se jasnejši odnosi.

Lahko rečemo, da nastopa posameznik kot pomembna celota, vendar še ostajajo brazgotine in rane, nastale v preteklosti, ki pa se bolj ali manj uspešno celijo. Na tem mestu lahko še enkrat poudarimo drugo plat gradnje – gradnjo lastne osebnosti. Pri tem bi omenila še vlogo staršev, ki lahko veliko pripomorejo pri oblikovanju novih in primernejših pravil za družinsko sožitje, pomagajo drugim družinam s svojimi izkušnjami in sodelujejo pri pripravi načrtov za čas po povratku v domače okolje.

SKLEP

V Skupnosti Srečanje gre za družinski koncept v pristopu k problematiki odvisnosti, saj naj bi komuna odvisniku pomenila predvsem neko »novo družino«. To nas vsekar napeljuje k razmišljanju, da je »stara družina« nekako odpovedala oziroma ni odigrala tiste funkcije, ki bi posameznika pripravila na konstruktivnejši način življenja, kot je življenje odvisnika.

Pri spoznavanju delovanja skupnosti smo lahko ugotovili, da ima don Pierino vlogo »očeta«, ki se je pripravil za »svoje otroke« žrtvovati, saj je vse svoje življenje posvetil odvisnikom. Sčasoma je ugotovil, da je treba Skupnost tako organizirati, da bo posamezniku omogočila kar se da boljše izhodišče za izstop iz skupnosti. Skratka, zelo velik poudarek je na usmerjenosti v aktivno in odgovorno življenje, ki se kaže tudi v tem, da skupnost omogoči odvisnikom ne samo osnovno izobraževanje (za tiste, ki niso končali osnovne šole), temveč tudi študij na fakultetah. Gotovo je to ena izmed velikih pridobitev, saj posameznik sčasoma odkrije svoje interese in željo po novem znanju.

Velik poudarek pa je v skupnosti namenjen tudi reševanju starih družinskih travm in osebnostnih konfliktov, ki so nastali med odraščanjem. To poteka v okviru posameznih centrov v pogovorih, ki jih vodijo predvsem prvi odgovorni in odgovorni za osebe. Ker gre za izredno zahtevno in občutljivo področje travmatičnih izkušenj, ki jih skušajo reševati sami med seboj na podlagi lastnih izkušenj, so na tem področju njihovi rezultati nekoliko skromnejši.

Zato bi bilo najbrž smiselno v prihodnje vlagati več energije v delo s starši ter »matičnimi« družinami, ki pogostokrat niso sposobni sprejeti »nove podobe« svojega člana in njegov drugačen način razmišljanja ter funkcioniranja, kot so ga bili navajeni. Za lažji prehod pa bi bilo verjetno dobro razmišljati o strukturiranju prehodnega obdobja, kajti velika večina odvisnikov, ki to pot v

celoti prehodi, ima v »normalnem« življenju nemalo težav z vključevanjem in ponovnim spoznavanjem življenja, ki vlada zunaj zidov S. S. Pri nas se je pokazalo, da ti posamezniki zelo težko dobijo stalno zaposlitev, kajti za večino delodajalcev sta značilna strah in nezaupanje proti tem posameznikom.

LITERATURA

Bergant, M. (1972). Permisivna in represivna vzgoja. Drugi posvet slovenskih pedagogov na Bledu. Ljubljana: Zveza pedagoških društev Slovenije.

Bulič, I., Vesel, D. (1992). Kaj kažejo raziskave o razširjenosti drog med mladimi na ljubljanskem področju (mnenja mladih o mladih in drogah). Droge na tehtnici, letnik 20, št. 146–147, str. 221–224.

Černič – Istenič, M. (1985). Družina kot polje individualnosti. Družboslovne razprave, št. 3, str. 67–77.

D'Ercole, G. (ured.) (1995). Pisma iz sveta mamil: Skupnost Srečanje don Pierina Gelminija. Ljubljana: Novi svet.

Droge na tehtnici, letnik 20, št. 146–147 (1992), str. 6–12.

Gradišnik, I., Kavšek, S. (1992). Mehke droge in ljubljanska srednješolska populacija. Didakta, št. 3–4, str. 30–35.

Klavora, M., Tomšič, I. (1995). Ilegalni promet z drogami. Rogl I. (ur.), Odvisnost – družbeni problem včeraj, danes, jutri. Maribor: Založba Obzorja Maribor.

Kroflič, R. (1997). Avtoriteta v vzgoji. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Kroflič, R. (1997a). Med poslušnostjo in odgovornostjo. Ljubljana: Vija.

Ladewig, D., Hobi, H., Dubacher, V., Faust (1973) Droge med nami. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Merc, B. (1995). Kriminološki vidiki odvisnosti. Rogl I. (ur.), Odvisnost – družbeni problem včeraj, danes, jutri. Maribor: Založba Obzorja Maribor.

Rajkovič, R. (1995). Narkomanije mladih (diplomsko delo). Ljubljana: Pedagoška fakulteta.

Rener, T. (1995). Ideologija krize. Rener, T., Potočnik, V., Kozmik, V., Družine različne – enakopravne. Ljubljana: Vitrum.

Šebart, M. (1989). Institucionalna vzgoja kot proces reprodukcije družbe (magistrska naloga). Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Šebart, M. (1990). O namenih in stilih vzgajanja nekoliko drugače. Iskanja – vzgoja, prevzgoja, let. 7, št. 9, str. 48–69.

Ule, M. (1992). Overdoza – to je ta pravo: narkomanija pri mladih – razpadni produkt mladinskih subkultur. Droge na tehtnici, letnik 20, št. 146–147, str. 37–44.